

Onderwijzers in parlementaire politiek. Thorbecke, Guizot en het Europese doctrinaire liberalisme

HENK TE VELDE

Liberalisme is er in soorten. Het liberalisme van Thorbecke is wel 'doctrinair' genoemd. De naam 'doctrinair' werd voor het eerst gegeven aan een groep Franse politici uit de Restauratie, maar werd bijvoorbeeld ook voor de Duitse liberalen in het Frankfurter Parlement van 1848 gebruikt en in het algemeen voor een vorm van liberalisme die tussen ongeveer 1830 en 1880 in veel delen van Europa te vinden was¹. In dit artikel wil ik betogen dat de doctrinairers niet alleen een vorm van liberalisme vertegenwoordigden, maar ook een fase in de politieke ontwikkeling en een opvatting hoe politiek bedreven diende te worden. Het politieke gedrag van de vooraanstaande doctrinairers is daarbij een belangrijke factor. Doctrinairers zouden zich noch in het revolutionaire gewoel van na 1789, noch in de heftige partijpolitiek van het einde van de negentiende eeuw op hun gemak hebben gevoeld. Van beide vormen van politiek onderscheidden zij zich door hun strikte beperking van de politiek. Politiek was voor hen een zaak die zich niet op straat, maar in het parlement en in de werkkamer van de minister afspeelde. Het was een spel met duidelijke regels die dienden te worden vastgelegd in een grondwet. Deze grondwet moest niet, zoals de constituties van de periode omstreeks 1800, de ambitie hebben de politiek tot in alle uithoeken van de samenleving te laten doordringen, maar moest haar juist welomschreven, beperkte taken geven. De juridische strengheid die deze vorm van politiek vergde, sprak niet alleen uit wetgeving, maar ook uit de manier van optreden van de voornaamste doctrinairers².

Historici hebben het volste recht juist bij deze stroming op de vorm van de politiek alle licht te laten vallen. Deze doctrinairers hadden immers geen uitgewerkte politieke

1 Korte beschouwingen over de term vindt men in alle literatuur over de Franse doctrinairers; zie voor Thorbecke (en Belgische doctrinairers): E. H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980* (Amsterdam, 1986) I, 177 *enpassim* (vgl. E. H. Kossmann, 'De doctrinairers tijdens de Restauratie', in: *Idem, Politieke theorie en geschiedenis* (Amsterdam, 1987) en J. R. Thorbecke, *Parlementaire redevoeringen* (6 dln.; Deventer, 1856-1870) 1862-1863, 28 (1862)); Remieg Aerts, *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids* (Amsterdam, 1997); Wolfram Siemann, *Die Frankfurter Nationalversammlung 1848/49 zwischen demokratischem Liberalismus und konservativer Reform. Die Bedeutung der Jurisprudenz in den Verfassungsverhandlungen des Paulskirchenparlaments* (Frankfurt am Main, 1976); Luiz Diez del Corral, *Doktrinäer Liberalismus. Guizot und sein Kreis* (Neuwied am Rhein-Berlijn, 1964) — ook over Spaanse doctrinairers; zie ook F. R. Ankersmit, 'Tweeslachtigheid als deugd. Over Guizot en Tocqueville', in: *Idem, De spiegel van het verleden. Exploraties I: geschiedtheorie* (Kampen, 1996) vooral 144-150.

2 Met deze vraagstelling sluit dit stuk aan bij Ido de Haan en Henk te Velde, 'Vormen van politiek. Veranderingen van de openbaarheid in Nederland 1848-1900', *BMGN*, CXI (1996) 167-200. Het onderzoek voor dit artikel werd gesteund door de Stichting voor historische wetenschappen (SHW), die werd gesubsidieerd door de Nederlandse organisatie voor wetenschappelijk onderzoek (NWO).

doctrine³. Ze hadden geen partijprogramma's, laat staan een ideologie in boekformaat. Hen interesseerden allereerst de vorm en organisatie van de politiek. Een goede grondwet beschouwden doctrinairers als de eerste voorwaarde voor een ordelijke en resultaatgerichte politieke discussie. Dat het Frankfurter Parlement veel van zijn tijd spendeerde aan de formulering van een grondwet, was de achtergrond van veel verwijten aan het 'doctrinaire professorenparlement'. De grondwet paalde de ruimte af voor serieuze politieke discussie, die tot afgewogen en rationele resultaten zou leiden. Doctrinairers gingen het om die ruimte, niet om de vraag wie het voor het zeggen had. Het machtswoord van de soevereiniteit kon en mocht het politieke debat niet beslechten; niemand bezat de absolute wil om zonder discussie te bepalen wat er zou gebeuren, maatregelen konden pas genomen worden na discussie en vrij onderzoek⁴.

Een dergelijke opvatting van politiek vroeg om een bepaald type vertegenwoordiger. Het doctrinaire liberalisme werd gedomineerd door — veelal strenge, soms zelfs hautaine —juristen; ondernemers speelden geen vooraanstaande rol. Vanuit hedendaags perspectief is daarbij het doctrinaire gebrek aan interesse voor het kiezerspubliek uiterst merkwaardig. De doctrinairers waren voorstanders van representatie, maar hun interesse gold veel meerde vertegenwoordigers dan de vertegenwoordigden. De Franse doctrinair Guizot schrijft op slechts enkele bladzijden van zijn memoires over contacten met kiezers. En toen de revolutie van 1848 hem buitenspel had geplaatst, wilde hij zich nog wel kandidaat stellen bij de verkiezingen op basis van het uitgebreide kiesrecht, maareen 'ruwe strijd' wilde hij niet voeren; de kiezers moesten hem maar nemen zoals hij was. Het voorspelbare gevolg was dat hij maar enkele stemmen verwierf⁵. Thorbecke schreef nog aan het einde van zijn leven dat hem 'dat travailleren van de kiezers' tegen de borst stuitte: 'het is alsof men eene domme kracht in beweging moet brengen'⁶. Hij merkte dat overigens op na een geslaagde kiezersbijeenkomst. Politici moesten natuurlijk gekozen worden en daarvoor moest wat gedaan worden, maar meer dan een noodzakelijk kwaad was het niet. Er moest dan gewonnen worden en dat deed men niet graag. Het paste niet goed in de gedistantieerde houding die de doctrinaire liberaal liefst in alle opzichten aannam.

Politieke vertegenwoordiging diende niet om de behoeften van de burger te bevredigen, maar om de kwaliteit van de politiek te verhogen. Het parlement was geen afspiegeling, maar het betere ik van het land. Pas in het parlement ontstond de 'natie' als een zelfbewuste politieke eenheid, die niet langer door particuliere groepen

3 Tegenstanders schamperden wel over doctrinairers zonder doctrine: Guy Antonetti, *Louis-Philippe* (Parijs, 1994) 730, die op pagina 529 een even lapidaire als treffende omschrijving van de doctrinaire opvatting van soevereiniteit en organisatie van de politiek geeft.

4 Vgl. de bekende passage uit Thorbeckes 'Narede' waarin hij het bestaan van een absolute wil ontkent en F. Guizot, *Histoire parlementaire de France. Recueil complet des discours prononcés dans les Chambres de 1819 à 1848*(5 dln.; Parijs 1863-1864) V, 291 (1846). Guizots formule van de soevereiniteit van recht en rede is hiermee niet in tegenspraak.

5 Pierre Rosanvallon, *Le moment Guizot* (Parijs, 1985) 343; Gabriel de Brogue, *Guizot* (Parijs. 1990) 382, spreekt in dit verband over 'ses électeurs, qu'il ignore superbement'.

6 J. R. Thorbecke aan G.M. van der Linden, 2 februari 1868, afgedrukt door C. W. de Vries. *De ongekende Thorbecke* (Amsterdam, 1950) 265.

en belangen werd bepaald⁷. Veel hing daarbij af van de regering die moest tonen dat de parlementaire regeringsvorm ook daadwerkelijk tot goed bestuur leidde; het is een van de redenen waarom liberalen de koning als garantie voor een ook tegenover het parlement zelfstandig opererende regering niet konden missen.

Politieke discussie viel voor doctrinaire liberalen vrijwel samen met wat er in het parlement en eventueel in andere vertegenwoordigende lichamen gebeurde. Deze discussie diende dan wel zonder misken en maren openbaar te zijn en openbaar gemaakt te worden. Op die manier legde de politicus verantwoording af van zijn werk en bevorderde hij de betrokkenheid van de burger. Daarom gaf Thorbecke zijn parlementaire redevoeringen uit en werd zijn voorbeeld gevolgd door liberale coryfeeën als Van Hoëvell en Fransen van de Putte. Een generatie later zou ook Abraham Kuypers zijn parlementaire redes publiceren. De hoogtijdagen van de puur parlementaire politiek waren toen voorbij. Dat Kuypers redes met weinig zorg werden uitgegeven, kan dan ook nauwelijks toeval geweest zijn. Het accent was verschoven naar de buiten het parlement georganiseerde politieke partijen. Niet langer werd de politiek in het parlement gemaakt; wat in de Kamer gebeurde was toen nog steeds van belang, maar het was veeleer de weerslag van standpunten die buiten de Kamer, in partij of maatschappelijke organisatie, waren gevormd.

Met hun nadruk op juridische stijl, parlement en grondwettig georganiseerde regering nemen de doctrinaren een eigen plaats in in de politieke ontwikkeling. Omdat het parlement voor hen zo'n grote betekenis had, verbaast het dat de doctrinaire politiek vrijwel ontbrak in Engeland dat juist door zijn parlementaire traditie een groot voorbeeld was voor continentale liberalen. Een essentieel verschil is echter, zoals ik zal betogen, dat de Engelse parlementaire traditie dateert van voor de Franse Revolutie. De pijnlijke precisie en het vertoon van gelijkmatigheid van de doctrinaren die iedere schijn van revolutionair gedrag moesten vermijden, waren daar overbodig. In Duitsland stempelden zij echter, zoals ik vervolgens zal trachten te laten zien, de houding van de liberalen. Het meest pregnante drukten enkele politieke leiders de doctrinaire politiek uit; zij ontleenden hun gezag niet aan een georganiseerde partij, maar aan hun (grond)wetgevende capaciteiten en parlementaire optreden. Om dat te tonen zal ik Thorbecke vergelijken met zijn ruim tien jaar oudere Franse tijdgenoot François Guizot (1787-1874), de belangrijkste Franse doctrinair en de dragende kracht van Louis-Philippes liberale monarchie die door de revolutie van 1830 tot stand kwam en met de revolutie van 1848 weer verdween. Dat het betoog uitloopt op een vergelijking van twee figuren, is een compositorische keuze die niet wil zeggen dat het 'doctrinarisme' slechts een zaak van enkele prominenten was. Zoals gezegd waren er amper 'georganiseerde' doctrinaire bewegingen, maar er bestonden losse groepen politici en intellectuelen met gemeenschappelijke uitgangspunten en een gemeenschappelijke stijl; in enkele landen was er zoiets als een doctrinair milieu⁸.

7 Vgl. Henk te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918* (Den Haag, 1992) 23, over Thorbeckes gedachten hieromtrent. 'Le but du gouvernement représentatif est de ramener la multitude à l'unité', schreef Guizot: Rosanvallon, *Le moment Guizot*, 56.

8 Zoals Aerts, *Letterheren*, voor Nederland toont; vgl. in kort bestek Henk te Velde, 'Liberalism and

PARLIAMENTARY GOVERNMENT' IN ENGELAND

Continentalen liberalen wilden een grondwet. Engeland bezat die niet, maar daar was de afwezigheid van een grondwet juist een teken van rijpheid. De Engelsen hadden, zo merkte Thorbecke al in 1845 in de Kamer op, 'eene constitutie, die, als gewoonte-regt, met de natie is opgegroeid'. Het Nederlandse 'grondwetboekje' van 1815, vervolgde hij, was nooit meer geweest dan een boekje omdat het niet leefde. Pas grondwetsherziening zou in Nederland het politieke leven mogelijk maken dat in Engeland in anderhalve eeuw was gegroeid⁹. De positie van het Britse parlement was in de jaren 1830 nog versterkt. De kiesrecht hervorming van 1832, de Reform Act, ruimde veel misstanden op zodat het vertrouwen in het parlement en de legitimiteit ervan werden vergroot. Door de versterking van het gezag van het parlement, kon de regering het zich permittieren ambitieuze wetgeving te initiëren. Deze wetgeving toonde dan weer dat het parlement ook vertrouwen verdiende. Een parlement dat palaverde zonder resultaat zou immers snel zijn aanzien verspelen.

De betekenis van de Reform Act is tot op zekere hoogte vergelijkbaar met die van de grondwetsherziening van 1848 in Nederland. Zoals enkele jaren geleden werd betoogd, was er pas vanaf dat moment 'parliamentary government' in strikte zin: enerzijds ministeriële verantwoordelijkheid die solo-optreden van de vorst verhinderde zonder diens invloed uit te schakelen en anderzijds een parlement met regeringspartij en oppositie, maar een embryonale politieke organisatie zodat er geen kans was dat in partijen georganiseerde kiezerslegioenen de parlementariërs hun wil oplegden¹⁰. Terwijl op het continent op zijn minst grondwetsherziening en vaak revolutie nodig waren om dit systeem te vestigen, was het in Engeland de vrucht van een betrekkelijk lange ontwikkeling. Twee verschijnselen die op het continent nog ontbraken, werden in Engeland al in de achttiende eeuw normaal: oppositie en verkiezingsstrijd. Dat een parlementaire oppositie er andere plannen op na houdt dan de regering maar niettemin het beste met het land kan voorhebben, werd in de politiek niet zonder moeite geaccepteerd¹¹. Op het continent was het denkbeeld nog zeker tot het midden van de negentiende eeuw omstreden¹², al functioneerde het systeem van parlementaire oppositie in Frankrijk toen al betrekkelijk goed. In Engeland werd een eeuw eerder een belangrijke stap gezet¹³. Toen werd het langzamerhand mogelijk een 'partij' op te

bourgeois culture in the Netherlands, from the 1840s to the 1880s', in: Simon Gmenveld en Michael Wintle, ed., *Under the sign of liberalism. Varieties of liberalism in past and present* (Zutphen, 1997) 62-77.

9 Thorbecke, *Parlementaire redevoeringen*, I, 90.

10 Angus Hawkins, 'Parliamentary government' and Victorian political parties, c. 1830-c. 1880', *English historical review*, CIV (1989) 638-669.

11 Zie als introductie bijvoorbeeld Ghita Ionescu en Isabel de Madariaga, *Opposition. Past and present of apolitical institution* (Harmondsworth etc., 1972).

12 Lothar Gall, 'Das Problem des parlamentarischen Opposition im deutschen Frühliberalismus', in: Kurt Kluxen en Wolfgang J. Mommsen, ed., *Politische Ideologien und nationalstaatliche Ordnung. Studien zur Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts* (München-Wenen, 1968) 153-170.

13 Quentin Skinner, 'The principles and practice of opposition: the case of Bolingbroke versus Walpole', in: Neil McKendrick, ed., *Historical perspectives. Studies in English thought and society* (Londen, 1974) 93-128. Vgl. Ingeborg Bode, *Ursprung und Begriff der parlamentarischen Opposition* (Stuttgart, 1962) en

vatten als een principiële maar ook loyale en dus niet als zodanig verwerpelijke oppositie¹⁴.

Anders dan bij de latere liberalen, werd de Engelse oppositie niet gelegitimeerd door zuiver juridisch en keurig parlementair optreden, maar door de verwijzing naar patriottisme: juist de oppositionelen waren de echte 'patriots'. Keurig optreden was vooral ver te zoeken in verkiezingstijd. Tegen het einde van de achttiende eeuw vertoonden de Engelse verkiezingen trekken van een carnaval¹⁵. In een omgekeerde wereld met veel muzikaal vertier dienden de heren kandidaten zich op de sprekers-tribune te bewijzen en werden ze uitgescholden, geïnterrumpeerd en beledigd. De gehele bevolking van het district, kiezers en niet-kiezers, beschouwde het als haar voorrecht van de strijd tussen de kandidaten mee te genieten en zich een oordeel te vormen. Onenigheid in de verkiesbare elite leidde overigens minder tot politisering van de bevolking dan tot een kortstondige penetratie van carnavaleske volkscultuur in de politiek — die overigens op grote afstand van de massa van de bevolking bleef staan. Het continentale liberalisme verafschuwde het rumoer van een dergelijke situatie, maar ook het Engelse liberalisme heeft de regering niet tot een volkszaak willen maken. De 'influence of popular feeling' diende buiten het parlement gehouden te worden. Politiek was hooguit bij verkiezingen een buitenparlementaire aangelegenheid. Pas Gladstone zou omstreeks 1880 uitgebreid het 'volk' gaan toespreken. Maar daarmee was dan ook aan 'parliamentary government' een einde gekomen. De voorstelling van politiek als in de eerste plaats het rationele parlementaire debat dat de basis voor efficiënte wetgeving legde, begon toen te verdwijnen¹⁶.

De ambities van het Engelse liberalisme vertoonden grote overeenkomsten met die van zijn continentale tegenhangers. Ook de 'liberals' streefden efficiënte en zuinige regering na en een 'stelselmatige' wetgeving die willekeur uitsloot, zoals Thorbecke en andere doctrinair wisten¹⁷. Omdat bovendien vertegenwoordiging en oppositie — die continentale liberalen door een grondwet wilden introduceren of versterken — in Engeland al gebruikelijk waren, verbaast het niet dat het land vaak als voorbeeld gold. Tegelijkertijd was duidelijk dat de bijzondere Engelse geschiedenis zich niet zou laten kopiëren. De bekende aarzelingen van Thorbecke tegenover het Engelse model zijn dan ook verklaarbaar. Het grote verschil tussen het Engelse en het overige Europese liberalisme is dat het eerste zich kon baseren op een achttiende-eeuwse

Christine Gerard, *The patriot opposition to Walpole. Politics, poetry, and national myth, 1725-1742* (Oxford, 1994).

14 Terence Ball, 'The prehistory of party', in: *Idem, Transforming political discourse. Political theory and critical conceptual history* (Oxford-New York, 1988) 22-46; dit is een iets uitgebreide versie van Balls hoofdstuk in *Idem, James Farr en Russel L. Hanson, ed., Political innovation and conceptual change* (Cambridge etc., 1989) 155-176.

15 Bij deze aline: Frank O'Gorman, 'Campaign rituals and ceremonies: the social meaning of elections in England 1780-1860', *Past and present*, nr. 135 (mei 1992) 79-115.

16 Zie Jonathan Parry, *The rise and fall of liberal government in Victorian Britain* (New Haven-Londen 1993) 102 en passim, en Hawkins, 'Parliamentary government'.

17 Parry, *Liberal government*, bijvoorbeeld 114 waar Russell (1836) opmerkt onder meer 'system' en 'method' in de regering te willen brengen; *Ibidem*, 131: de naam 'liberals' werd na de Reform Act gebruikelijker.

traditie van parlement, oppositie en verkiezingen terwijl het tweede dit alles moest opbouwen na de Franse Revolutie. Negentiende-eeuwse liberalen namen verlangens uit de Franse Revolutie als gelijkheid voor de wet, politieke vertegenwoordiging en afschaffing van formele standsprivileges graag over. De meesten van hen beriepen zich in dat opzicht ook wel op de Revolutie. Zij combineerden dat echter met een onderscheid tussen vorm en resultaat. Sommige uitkomsten van de Revolutie waren zo gek nog niet, maar de vorm — de jacobijnse staatsdwang, het geweld en in het algemeen de publieke onrust en agitatie — vervulde liberalen met afschuw. Dat gold zeker voor de doctrinaire liberalen. Een democratischer en meer op volkssoevereiniteit gericht liberalisme kwam wel voor, maar werd door de tijdgenoten vaak als radicalisme of republikenisme aangeduid, en was hoe dan ook voor de jaren 1860 nergens dominant¹⁸.

Liberalisme betekende ook in Engeland rationeel parlementair debat, efficiënte wetgeving en afstand tot populisme, maar op het continent sprong dit laatste veel meer in het oog. Het liberalisme nam daar nog meer afstand van de *voxpopuli* en de houding van doctrinair-liberale leiders werd er door juridische distantie gekenmerkt. Het is een belangrijke reden waarom in de jaren 1880 alleen in Engeland — rond Gladstone—een liberale massabeweging kon ontstaan; ook die betekende weliswaar een breuk met de traditie, maar op het continent kon deze breuk alleen geforceerd worden door het gedistantieerde doctrinaire liberalisme in te ruilen voor confessionele, socialistische of republikeinse massabewegingen¹⁹. Het populistische element van de Gladstoniaanse politiek verschilde overigens wel duidelijk van het preliberale populisme. *Respectability* gold voor het nieuwe liberalisme als een absolute voorwaarde en de carnavaleske rommeligheid van de verkiezingen maakte plaats voor politieke organisatie²⁰.

18 Dit gold voor het radicalisme in Engeland en Nederland; voor Duitsland reserveert Siemann, *Frankfurter Nationalversammlung*, de naam 'liberaal' voor de voorstanders van volkssoevereiniteit, maar dit is in tegenspraak met de aanduiding uit de tijd zelf en stuit ook op verzet in de literatuur (Günter Birsch, 'Gemäßigter Liberalismus und Grundrechte. Zur Traditionsbestimmtheit des deutschen Liberalismus von 1848/49', in: Wolfgang Schieder, ed., *Liberalismus in der Gesellschaft des deutschen Vormärz* (Göttingen, 1983) 36 en Christina von Hodenberg, *Die Partei der Unparteiischen. Der Liberalismus der preussischen Richterschaft 1815-1848/49* (Göttingen, 1996) vooral 319-320); voor Frankrijk ligt de zaak met een onderscheid tussen doctrinair als Guizot, liberalen als Benjamin Constant en republikeinen nog wat gecompliceerder (zie in kort bestek Louis Girard, *Les libéraux français 1814-1875* (Parijs, 1985); vergelijkende opmerkingen over Constant en Guizot bij Valensise en Rosanvallon in: Marina Valensise, ed., *François Guizot et la culture politique de son temps* (Parijs, 1991) 27 en 132-133).

19 Onder anderen Siep Stuurman, *Wacht op onze daden. Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat* (Amsterdam, 1992) toont daarnaast de belangrijke betekenis van het dissenterse protestantisme en het eigen karakter van de Britse arbeidersbeweging.

20 Vgl. John Belchem, *Popular radicalism in nineteenth-century Britain* (Londen-New York, 1996) 81 - 83 en *passim*.

DUITSLAND: HET JURIDISCHE EN HET REVOLUTIONAIRE

In (Noord-)Duitsland bestond amper een parlementaire traditie. Bovendien mislukte daar in 1848 de eenwording op liberale grondslag en werd de al zichtbare scheiding tussen liberalen en democraten duidelijk bevestigd²¹. De dominante stroom werd gevormd door de liberalen die zich richtten op grondwet, vertegenwoordiging en bescherming van burgerlijke vrijheden²². Zij noemden zich omstreeks 1848 wel 'constitutionelen', zoals de Thorbeckeanen dat ook deden²³.

Hoe dicht in dit liberalisme het politieke naast het strikt juridische lag, blijkt uit het verhaal van de Göttinger Sieben. Zeven hoogleraren aan de belangrijke universiteit van Göttingen keerden zich in 1837 in een open brief tegen de opschorting van de op zichzelf al beperkte grondwet door de Hannoverse koning Ernst August. Volgens de zeven was hun brief geen politieke maar een juridische daad, een protest tegen flagrant onrecht. Deze interpretatie was echter vatbaar voor discussie. Volgens het geldende recht was de ingreep van het staatshoofd niet zonder meer af te wijzen en op zijn beurt was hij overtuigd dat juist het optreden van de zeven onrechtmatig was: zij hadden hem niet rustig ieder voor zich een brief geschreven maar zich aaneengesloten en hun protest openbaar gemaakt, zelfs voordat de regering het had ontvangen²⁴! Studenten hadden inderdaad het protest in enkele dagen duizenden malen gekopieerd. Jacob Grimm, een van de zeven, schreef dat alles bij het protest afhing van zijn openbaarheid: 'diese Sache strebte, wie die Pflanze nach dem Licht, nach der Öffentlichkeit'. Dat was, zo voegde hij zijn critici toe, geen 'aufreizen' of 'aufregen' van het publiek, maar noodweer²⁵.

De Göttinger Sieben, die zich niet liberaal wilden noemen, werden na hun verbanning tot martelaren van de liberale zaak verklaard en in de literatuur is vaak gewezen op het belang van de zaak voor de ontwikkeling van het Duitse liberalisme. Zowel hun afkeer van de 'Tendenzen der französischen Revolution' en het (jacobijnse) 'Franse liberalisme'²⁶ als hun openbare maar vreedzame en juridische strijd en hun vertoon van onpartijdigheid pasten uitstekend in de doctrinair-liberale opvatting van politiek. Vier van de zeven hoogleraren zaten in 1848 in het Frankfurter Parlement. Jacob Grimm kreeg er als held van Göttingen zelfs een ereplaats, vlak voor het spreek-

21 Zie bijvoorbeeld Dieter Langewiesche, *Liberalismus in Deutschland* (Frankfurt am Main, 1988) 36 en opmerkingen van Innocenzo Cervelli en *idem* in: Schieder, ed., *Liberalismus des deutschen Vormärz*, 327, 330 en 348.

22 Vgl. Lothar Gall, 'Liberalismus und "bürgerliche Gesellschaft"', *Historische Zeitschrift*, CCXX (1975) 324-356.

23 Helmut Asmus, 'Liberalismus, Liberale', in: Helmut Reinalter, ed., *Lexikon zu Demokratie und Liberalismus 1750-1848/49* (Frankfurt am Main, 1993) 206.

24 Wolfgang Seilen, 'Die Aufhebung des Staatsgrundgesetzes und die Entlassung der Göttinger Sieben', in: Edzard Blanke, e. a., *Die Göttinger Sieben. Ansprachen und Reden anlässlich der 150. Wiederkehr ihrer Protestation* (Göttingen, 1988) 23-45, met onder meer de brief van de koning.

25 Rudolf von Thadden, 'Die Göttinger Sieben zwischen Universität und Öffentlichkeit', in: Angelika Machnek, ed., *Dann wird Gehorsam zum Verbrechen. Die Göttinger Sieben: ein Konflikt um Obrigkeitwillkür und Zivilcourage* (Göttingen, 1989) 23; de 'Pflanze' behoort tot de in de romantiek gebruikelijke natuurmetaforiek.

26 Zie bijvoorbeeld Siemann, *Frankfurter Nationalversammlung*, 88-89, 92 en 393 noot 69.

gestoelte²⁷. Vooral het openbare en georganiseerde karakter van het protest maakte de actie tot een politieke daad. Dat daarbij professoren en juristen het voortouw namen, lag gezien de aard van de zaak voor de hand en was, anders dan Duitse historici wel eens hebben gedacht, niet typisch Duits. In het continentale liberalisme waren zij toen overal goed vertegenwoordigd.

Liberalen wilden de Duitse revolutie van 1848 eigenlijk beschouwen als een hervorming die de continuïteit van het recht niet aantastte²⁸. Het liefst presenteerden zij hun werk als zuiver legaal. Een legale en rumoerloze revolutie is echter niet gemakkelijk voorstelbaar en het was een van de grootste moeilijkheden van het continentale liberalisme dat de veranderingen die het voorstelde meestal slechts via revolutionaire weg te verwezenlijken waren. Een defensieve houding zoals van de Göttinger Sieben konden liberalen zich pas veroorloven als zij de politieke ruimte met constitutie en toebehoren al hadden geschapen. Vóór 1848 was dat in Duitsland en Nederland niet het geval en als oppositiebeweging had het Duitse liberalisme wel eens gebruik gemaakt van rumoerige straatpolitiek²⁹. De Nederlandse liberaal Vissering waarschuwde in 1846 de 'mannen des behouds' dat er snel hervormingen dienden te komen, omdat anders 'het volk' 'gewelddadig den dam, waarvoor het stuit, doorbreke en in de zwijmeldrift der veroverde vrijheid tot uitpattingen en bandeloosheid oversla'³⁰. Daarmee was de dreiging van oproer dus tot een bondgenoot van de hervormingsgezinden gemaakt. Na 1848 was dat afgelopen en hielden liberalen zich verre van buitenparlementaire krachten. 'Agitatie' was volgens Thorbecke 'het stichten van eene onbestemde, ongeregelde beweging, eene beweging heen en weer. Daartegenover staat eene ordelijke, gestadig vooruitgaande beweging naar een vast doel'³¹. Zijn voorkeur was duidelijk.

De ambivalente houding tegenover revolutionaire verandering en buiten-parlementaire middelen tekende de liberale politiek in een niet-liberale omgeving. Liberalen wilden parlementaire politiek; gaven zij te veel toe aan buitenparlementaire actie dan dreigden democratie en volkssoevereiniteit, beperkten zij zich volstrekt tot werken binnen de bestaande legale kaders, dan zou het politieke zwaartepunt nooit verschuiven van vorst naar parlement. Hoe dicht succes en falen hier bij elkaar lagen, toont het jaar 1848. Duitse liberalen wisten geen raad met hun revolutie, Franse doctrinairen leden een definitieve nederlaag, Nederlandse doctrinaire liberalen behaalden een overwinning die hun politieke positie voor decennia zou bepalen.

27 Albrecht Schone, 'Vom Betreten des Rasens. Das Lehrstück der Göttinger Sieben', in: Blanke, *Göttinger Sieben*, 53-54.

28 Langewiesche, *Liberalismus*, 43, 49.

29 *Ibidem*, 36.

30 S. Vissering, 'De regering en de natie: beginselen van Nederlandsch staatsbestuur' (1846) in: *Idem, Herinneringen. Politische vertoogen* (Amsterdam, 1864) 106.

31 Thorbecke, *Parlementaire redevoeringen, 1862-1863*, 212 (1862).

THORBECKE EN GUIZOT

In 1848 werd de doctrinair-liberale traditie in Frankrijk afgebroken terwijl die in Nederland pas begon. Guizot en Thorbecke zijn geen moment gelijktijdig aan het bewind geweest. Thorbecke was in maart 1848 snel klaar met zijn oordeel over Guizots val. In twee bladzijden oordeelde hij dat 'met zijn val geene kracht, die nog kon werken, te niet ging'. Guizot was uitgeregerd, hij vatte orde veel te veel op als 'wederstand tegen, niet regeling van de vrijheid', hij had verzuimd het kiesrecht uit te breiden en was nu 'van de nationale stemming geheel onkundig' geweest zoals de revolutie had bewezen. Nee, met Guizot was niets verloren gegaan, hoe 'edel', 'ernstig' en 'bekwaam' hij ook was³².

Thorbecke zou in 1848 niet graag met Guizot zijn vergeleken. Naderhand is dat wel eens gebeurd, en de conclusie was toen dat hun overeenkomsten slechts oppervlakkig waren, omdat hun werk op verschillende filosofische uitgangspunten was gebaseerd³³. Nu zijn er vanzelfsprekend verschillen tussen de twee staatslieden, maar de overeenkomsten zijn toch frappant en springen te meer in het oog als men de geheel verschillende context in aanmerking neemt waarin zij werkten. De overeenkomsten zijn er niet alleen in politieke denkbeelden — soms vrijwel woordelijk — maar ook in de stijl van het politieke optreden en in het beeld dat tijdgenoten van beide mannen hadden. Een vergelijking tussen de twee figuren is des te interessanter omdat hun werk bij alle overeenkomsten tot zulke uiteenlopende resultaten leidde.

Het doctrinair-liberale project van efficiënt bestuur, efficiënte wetgeving en goede inrichting van de politieke ruimte hebben beide mannen als hun voornaamste opdracht beschouwd. Zodra zij daartoe in de gelegenheid waren, vervingen zij om te beginnen een groot deel van het bestuurlijke personeel³⁴. Serieuze burgers werden benoemd, die het bestuur niet als sleur maar als een beroep opvatten, de nieuwe stand van zaken waren toegedaan, liefst vrij van het deftige paternalisme van de adel. Ondertussen hielden Guizot en Thorbecke zich bezig met de kwaliteit van politiek en politieke discussie. Aan 'Le gouvernement parlementaire' wijdt Guizot in het laatste deel van zijn *Mémoires* een hoofdstuk van honderd pagina's. Op het verwijt dat hij de belangen en verlangens van het volk vergat en zich slechts bekommerde om het parlement, antwoordt hij, dat het hem ging om de politieke vrijheid en dus om de rechten en instellingen die deze vrijheid garandeerden³⁵. Geordende vrijheid, daar ging het beide

32 J. R. Thorbecke, 'Bij het portret van Guizot', in: *Idem, Historische schetsen* (2e druk; Den Haag, 1872)169-170.

33 L. W. G. Scholten, 'Thorbecke en Guizot'(1935) in: *Idem, Voetstappen van Thorbecke* (Assen, 1966) 101-125.

34 De Broglie, *Guizot*, 127, zegt over Guizots vervanging van bestuurlijk personeel in 1830: 'Jamais, semble-t-il, la France ne connut une épuration d'une telle ampleur'. Thorbecke verving vanaf 1849 niet alleen veel burgemeesters en commissarissen des konings maar ook veel departementaal personeel (G. J. Hooykaas en F. J. P. Santeagoets, ed., *De briefwisseling van J. R. Thorbecke*, V (Den Haag, 1996) vooral de 'Inleiding', aldaar ix).

35 F. Guizot, *Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps* (8 dln., Parijs etc., 1858-1867) VIII, 1-99 en 539-540.

mannen om. Guizot merkt ergens op dat hij geen vrijheid wenst voor revolutionairen maar voor verantwoordelijke huisvaders³⁶. De wetgever moest kaders scheppen, een bedding aanleggen waarin de maatschappelijke stroom zonder belemmeringen zou kunnen vloeien. Tegen deze achtergrond moet ook een bekend woord van Guizot gezien worden: 'enrichissez-vous' ! Dit was geen aansporing tot plat bourgeois-matérialisme, maar een opmerking in een betoog dat de liberale politieke instituties de bevolking nu de vrijheid lieten tot materiële, maar vooral ook morele en intellectuele ontwikkeling³⁷.

De zelfgenoegzaamheid die ondanks alles toch uit de opmerking spreekt, duidt wel op de wezenlijk verschillende context waarin Guizot en Thorbecke werkten. Guizot zei min of meer: de politiek is goed georganiseerd en het beste is u op uw eigen zaken te concentreren en de politiek voorlopig vooral aan de politici over te laten. Hij voegde er wel aan toe dat ook de politiek zelf nog ontwikkeld diende te worden, maar de betekenis was duidelijk. Guizots probleem was een teveel aan politiek, of tenminste een teveel aan politieke passies. Hij zocht naar het juiste midden tussen *Ancien Régime* en Revolutie; *juste milieu* betekende dan niet het halfslachtige midden maar de juiste maat tegenover 'les excès', zoals Thorbecke 'gematigdheid' niet als 'halfheid' maar als het houden van de juiste maat wilde begrijpen: 'Maat is kracht'. Maat was beheersing, orde en regel³⁸. Guizot wenste een ordelijk politiek debat. Daartoe was een inperking van de politiek tot binnen de muren van de Kamer nodig. Hij beschrijft hoe de Kamer kort na de revolutie van 1830 vergaderde — 'assez tranquillement' — terwijl het tumult van de revolutie Parijs nog beheerste en in de Kamer bijna hoorbaar was³⁹. Dit is een momentopname, maar ze geeft misschien wel Guizots voorstelling van politiek weer. De Franse politiek was voor hem een gevecht voor 'le gouvernement libre' en dat gevecht was voorlopig vooral gericht op ontwapening van politieke legers, niet op politieke mobilisatie. Het was een gevecht tegen de chaos die de politiek in het verleden had overspoeld. Zowel instinctief als theoretisch heb ik een hekel aan wanorde, merkte hij op, en de strijd ertegen trekt me aan⁴⁰.

Thorbeckes probleem was het tegenovergestelde. Ook hij wilde een politieke ruimte scheppen waarin de vrije regering zou bloeien, maar hij moest deze ruimte in eerste instantie niet bevechten op politieke passie, maar op politieke apathie en op weerzin tegen openbaarheid en open debat. Met een in veel opzichten vergelijkbare politieke houding verkregen zij daarom een andere plaats in het politieke spectrum⁴¹. Guizot werd na 1848 in Nederland dan ook meer door antirevolutionairen dan door liberalen

36 Guizot, *Histoire parlementaire*, II, 306 (1834).

37 De Broglie, *Guizot*, 334-335.

38 Guizot, *Histoire parlementaire*, II, 445 (1835): 'Oui, messieurs, la politique du juste-milieu doit se défendre de tous les excès; oui, elle repousse les principes absolus, les conséquences extrêmes'. J. R. Thorbecke, *Onuitgegeven parlementaire redevoeringen*, G. G. van der Hoeven, ed. (6 din.; Groningen 1900-1910) VI, 330 (1871).

39 Guizot, *Mémoires*, I, 107.

40 *Ibidem*, 46.

41 De doctrinaire 'strijd om leven te wekken' (Kossmann, 'Doctrinair', 302) van vóór 1830 vertoont wat dit betreft meer overeenkomst met het werk van Thorbecke.

als autoriteit ingeroepen⁴². Guizot moest zich verdedigen tegen verwijten van overdreven royalisme en verklaarde de democratie tot een verouderd stelsel dat in de Revolutie was gewogen, maar te licht bevonden voor serieuze politiek. Thorbecke beschouwde democratie ook als een voor het heden irrelevante zaak, plaatste haar echter niet in het verleden maar in de (verre) toekomst. Hoewel hij op het vlak van de monarchie vrijwel dezelfde overtuiging was toegedaan als Guizot, werd hij van republikeinse neigingen beschuldigd. De hautaine, soms pedante houding die beider publieke optreden kenmerkte, moest in het geval van Guizot afstand scheppen tot de politieke passies, in het geval van Thorbecke vooral tot de oude bestuurlijke stijl van plooiën, schikken en onder-onsjes. Op het hoogtepunt van hun politieke carrière bevonden beiden zich overigens in de voor een doctrinaire ideale defensieve positie. Guizot verdedigde de constitutionele monarchie van Louis-Philippe, Thorbecke zijn grondwet. Zij konden zich dus een vergelijkbare houding tegenover politieke hartstochten permitteren. Mobilisatie van het volk achter de kiezer was ook Thorbecke een gruwel. In alle opzichten diende volgens beiden de doctrinaire distantie, de afstand gehandhaafd te worden: tussen rede en passie, tussen particulier en algemeen belang, tussen kiezer en gekozene en tussen vertegenwoordiger en regering.

Trotse zelfstandigheid was een voorname politieke deugd. Hierin is de schaduw te zien van de Franse Revolutie. Bij Guizot spreekt dat wel vanzelf. Hij had de Terreur meegemaakt; zijn vader was een slachtoffer van de guillotine geworden en zijn moeder daardoor voor de rest van haar leven een uiterst ernstige weduwe⁴³. Hij wilde de passies vermijden waaraan eerst de Revolutie en daarna het regime van Napoleon tenonder waren gegaan en verzette zich daarom tegen de 'instincts populaires'⁴⁴. Telkens als de Revolutie ter sprake kwam, beklemtoonde Guizot dat de doctrinairers in zeker opzicht erfgenamen van het werk van de Revolutie waren, maar de daarmee verbonden 'passions' ter zijde wilden laten⁴⁵. Thorbecke, die toch in zijn persoonlijke omgeving geen ervaring had met de gevolgen van de Revolutie, stelde zich op hetzelfde standpunt. Maar het typeert zijn positie dat hij dit standpunt verdedigde tegen conservatieven en antirevolutionairen, niet tegen radicalen. Tegenover de antirevolutionair Groen van Prinsterer betuigde hij in de Kamer zijn ingenomenheid met de 'uitkomsten' van de Revolutie, maar hij had 'steeds een afkeer gehad van de kunst, van de methode, van de middelen der revolutiemannen, waarvan zoo menig onheil der revolutie mij toescheen te zijn ontsprongen'. Hij ging nog een stap verder en meende dat Groens poging 'niet alleen het kiezers-volk, het pays légal' in de politiek te betrekken maar ook 'het volk dat achter het kiezers-volk staat, de menigte, waaronder het zoo gemakkelijk valt de vlam van theologischen hartstocht en geloofsijver te ontsteken', overeenkomsten vertoonde met het werk van de revolutionairen⁴⁶. Hadden

42 Bijvoorbeeld Groen aan Kuyper, 5 november 1869 in: J. L. van Essen, ed., *Groen van Prinsterer briefwisseling 1869-1876* (Den Haag, 1992) 50: de calvinist Guizot behoort naast Burke en Stahl tot de 'coryfeën van het antirevolutionair staatsregt'; G. Groen van Prinsterer, *Grondwetsherziening en eensgezindheid* (Amsterdam, 1849) 217-219.

43 De Broglie, *Guizot*, vooral 13-18.

44 Guizot, *Mémoires*, VII, 3-4.

45 Bijvoorbeeld *Ibidem*, I, 323.

46 Thorbecke, *Onuitgegeven parlementaire redevoeringen*, IV, 405 (1856).

niet juist de conservatieven het 'volk' ingeroepen? Hadden niet juist zij op die manier getracht tegen een liberale regering 'de volkssouvereiniteit in praktijk te brengen'⁴⁷? Hij wilde zich alleen op zijn eigen, zelfstandige overtuiging beroepen, niet op de wil of tradities van het volk. Opzweeping van het volk was het werk van de Revolutie en van de conservatieven of antirevolutionairen, maar juist niet van de liberalen.

Op het verwijt van (jacobijnse) centralisatie dat hem vooral bij de behandeling van de gemeentewet voortdurend werd gemaakt, had Thorbecke ook een niet mis te verstaan antwoord. Er is een onderscheid tussen vrijheid en wanorde; wetgeving moet wanorde bestrijden en ware vrijheid mogelijk maken. Daarom is het nodig dat de bevoegdheden van de gemeenten nauwkeurig worden omschreven. Dit is geen centralisatie in de zin van staatsalmacht, maar systematische wetgeving zodat ieder weet waar hij aan toe is. Het heeft dezelfde bedoeling van systeem én vrijheid, had hij eraan kunnen toevoegen, als de Engelse wetgeving op dit punt. Als men dan verder zei, dat liberalen 'stelselmatige' oppositie bedreven, had hij er niets op tegen. Hij kon zelfs geen mooier compliment bedenken. De oppositie moest niet zonder meer alles van de regering afwijzen maar de regeringsarbeid vanuit haar eigen principes beoordelen; de oppositie diende over een eigen stelsel voor het landsbestuur te beschikken en op die manier een werkelijk alternatief voor het kabinet te zijn. Guizot was dezelfde opvatting toegedaan.

PARLEMENTAIRE POLITIEK EN PARLEMENTAIR GEZAG

In sommige opzichten was Thorbecke een consequenter doctrinair dan Guizot. Terwijl Guizot populariteit onder het volk bepaald niet nastreefde en als tegenwicht tegen de hartstochten van het volk zelfs een hautaine houding cultiveerde, kon hij toch ook met iets van kokette spijt in de Kamer spreken over de periode dat hij 'populair' was geweest⁴⁸. Bij Thorbecke was daar weinig van te vernemen. Met afstand, soms met soevereine minachting sprak hij over 'populariteit' en hij beroemde zich erop nooit een vinger te hebben bewogen om zijn populariteit te vergroten. Inderdaad lijkt hij het erop te hebben toegelegd zijn vormen zo scherp mogelijk te slijpen. Toen iemand hem voorzichtig meldde dat hij soms wel wat erg scherp formuleerde, antwoordde Thorbecke:

Zeg, dat ik eene plume acérée heb, dat ik onbarmhartig ben; maar âpre, ruuw ben ik jegens niemand. Ruuw is hij, die de vormen niet in zijn magt heeft; en ik zeg wat ik wil⁴⁹.

Hij zei wat hij wilde en hij zei het geen tweede keer. Dat bleek in de Kamer waar hij zich ook niet al te zeer om populariteit bekommerde. Hij was geen groot spreker en

47 Zie de uitval jegens de conservatief Van Foreest in Thorbecke, *Parlementaire redevoeringen, 1862-1863*, 146 (1862).

48 Guizot, *Histoire parlementaire*, III, 109 (1837).

49 Thorbecke aan H. Box, 19 november 1837, in: G. J. Hooykaas, ed., *De briefwisseling van J. R. Thorbecke*, III (Den Haag, 1988) 437.

zelfs een bewonderaar kon van zijn spreekorgaan niet meer maken dan een 'zachte, welluidende, somwijlen tot helderen metaalklank zich verheffende stem', waarbij metaalklank blijkbaar voor compliment moest doorgaan⁵⁰. Hoe dan ook verhief hij zijn stem waarschijnlijk niet vaak want men verstond hem slecht⁵¹. Toen een Kamerlid hem daarop attendeerde, merkte Thorbecke op:

De geachte spreker zegt, dat hij mij niet kan verstaan; het is buiten mijne schuld. Spreek ik niet zoo hard en zoo verstaanbaar als menig ander, ik kan daarover niets verder zeggen. Ik wensch verstaan te worden, op het oogenblik zelf en zoo als ik spreek⁵².

Daar kon men het mee doen.

Thorbecke begint zijn Narede met de opmerking dat Guizot vaak als iemand van redenaarspolitiek is beschreven, maar dat een minister op zijn daden moet worden beoordeeld. Hoewel Guizot beslist ook op daden kon bogen, was hij inderdaad in het parlement veel meer redenaar dan Thorbecke. Hij moest ook wel want het ging er in Parijs heel anders toe dan in Den Haag. Thorbecke kon het in de bedaagde Nederlandse Kamer temidden van enkele tientallen Kamerleden wel zonder grote oratorische talenten stellen; zijn gezag berustte op koele en scherpzinnige redenering. Guizot moest zich staande houden onder honderden afgevaardigden en menigmaal was het al een kunst om zich zelfs maar verstaanbaar te maken. Deze kunst beheerste hij echter tot in de perfectie. In het parlement en door zijn redenaarsgaven toonde hij zich de meerdere van de andere ministers en wist hij steun voor zijn politiek te verwerven, terwijl de kring van zijn eigenlijke aanhang, de doctrinairers, tot hoogstens enkele tientallen parlementariërs beperkt bleef⁵³. Kalm, beheerst en gedistantieerd, met grote kennis van zaken en messcherp als het moest, het zijn kwalificaties die men ook aan Thorbeckes parlementaire redes kan geven. Evenals Thorbecke trachtte Guizot niet zozeer te overtuigen, maar legde hij zelfbewust uit hoe de zaak in elkaar stak. Guizot wist dit echter te verbinden met een welsprekendheid die honderden boeide. Lezend in zijn redevoeringen kan men nog proeven hoe hij, altijd ad rem en met ironie, zijn publiek het gevoel wist te geven dat het iets belangrijks meemaakte. De rede in het parlement was zijn manier om 'parliamentary government' te garanderen. Noch het volk in het land, noch de koning die niet in het parlement verscheen en het moest doen met zijn verslag, maar het parlement was het centrum van de politiek. Hoewel hij de neiging had de rol van zijn retorica in politieke successen te bagatelliseren, was hij zich terdege bewust van het effect van zijn woorden. In zijn *Mémoires* schreef hij er enkele mooie pagina's over⁵⁴. Voor hij in de Kamer optrad, had hij al ervaring als hoogleraar. Anders dan de professor, aldus Guizot, heeft de politicus echter te maken met een publiek dat niet zonder meer overtuigd is of zijn gezag wil

50 G. M. van der Linden in *Onthulling van het standbeeld van Thorbecke* (Den Haag, 1876) 28-29.

51 C. A. Tamse, ed., *Mémoires van een enfant terrible. Politieke herinneringen van de Zeeuwse liberale afgevaardigde Mr. Daniël van Eek aan vijftig jaar Kamerlidmaatschap 1849-1884* (S. 1., 1975) 112.

52 Thorbecke, *Parlementaire redevoeringen 1865-1866*, 129.

53 De Brogue, *Guizot*, 265-271, over zijn welsprekendheid.

54 Guizot, *Mémoires*, II, 105-106 (merkwaardig genoeg niet aangehaald door De Broglie).

aannemen. Als de politicus op het gestoelte in het parlement geen rekening houdt met alle kleine tekenen voor hem van onrust, onbegrip, bezwaren of twijfel, dan kan hij nog zo mooi spreken, succes zal hij dan niet hebben. De parlementaire rede moet behalve een monoloog dus eigenlijk ook een dialoog met de zaal zijn.

Guizot beheerste deze dialoog, maar zelfs hij bezweek soms bijna in het tumult van de Franse Kamer. In 1840 verbaasde hij zich er in het parlement over dat de leden 'après déjà vingt-cinq ans d'exercice de nos institutions' nog zo weinig van de vrijheid begrepen dat ze hem, hun tegenstander, niet lieten uitspreken. Ik luister toch ook naar uw verhaal, riep hij uit, luistert u dan naar het mijne⁵⁵! Een enkele maal leek het er zelfs op, dat zijn tegenstanders hem het spreken onmogelijk wilden maken. In 1844 was er een Kamerdebat over een demonstratie door reactionaire tegenstanders van het regime⁵⁶. Tijdens het debat gingen de golven tot ongekende hoogte: als we hem niet kunnen overwinnen, dan moeten we hem maar afmaken, schreeuwde een tegenstander. In overeenstemming met zijn aard en politieke opvatting stelde Guizot zich trots, bijna provocerend, tegenover zijn tegenstanders. Hij verweet de oppositie te heulen met openlijke tegenstanders van het regime maar ondertussen rustig in de Kamer te blijven zitten; in dat verband gebruikte hij het woord hypocrisie. Het is geen wonder dat daar fel op werd gereageerd; ook de beschuldigingen tegen Guizot waren voorspelbaar. Had hij niet telkens op het juiste moment van partij gewisseld? Profiteerde hij niet van de revolutie van 1830? Was hij met andere woorden niet zelf de grootste hypocriet? Ongenaakbaar hield Guizot voet bij stuk. Geheel zijn politieke leven had hij al de zaak van de constitutionele monarchie gediend, zo zei hij: onder de Restauratie grotendeels in de oppositie, na 1830 vaak als lid van de regering.

Min of meer impliciet beschuldigde Guizot de oppositie ook bij andere gelegenheden van hypocrisie. Eigenlijk was er in zijn ogen maar één partij 'sérieux' en 'sincère'. Dat was de partij die uit volle overtuiging het constitutionele bestel en de liberale monarchie steunde. De legitimisten wensten een terugkeer van de Bourbons en een inperking van de liberale vrijheden; de republikeinen of quasi-republikeinen wilden het regime ook vervangen. Beide partijen konden niet werkelijk oprecht en serieus zijn in hun politiek, want zij koesterden immers altijd bijgedachten. De doctrinair en andere aanhangers van het regime waren de enigen die volkomen oprecht want zonder bijbedoeling de politiek van de dag in de Kamer beoordeelden. Oprechtheid betekende hier dus volstreekte concentratie op de parlementaire politiek⁵⁷.

Bekend is dat omgekeerd Guizots tegenstanders zijn regime beschuldigden van opportunistische bourgeoisie-heerschappij en doortrapte corruptie, vooral bij de verkiezingen. Victor Hugo beschreef Guizot, die ook door zijn tegenstanders als persoonlijk integer werd beschouwd, als een fatsoenlijke vrouw die een bordeel bestiert⁵⁸.

55 Guizot, *Histoire parlementaire*, III, 304 (1840); *Ibidem*, 211: 'Je ne peux pas discuter ainsi, il faut qu'on me permette de parler'.

56 Een legitimistische manifestatie in Londen. Guizot, *Histoire parlementaire*, IV, 218-244 (1844); vgl. *Idem*, *Mémoires*, VIII, vooral 62-73.

57 Guizot, *Histoire parlementaire*, II, 100 (1833) en 444 (1835) en V, 381 (1847).

58 Geciteerd door Jardin, 'La chute', 216 noot 9; vgl. De Broglie, *Guizot*, 341 en voor het oordeel van Louis Blanc: Diez del Corral, *Doktrinärer Liberalismus*, 103.

Het verwijt van corruptie achtte Guizot echter geen 'parlementair' verwijt. Corruptie was illegaal en als er van corruptie sprake was, dan moest de rechter eraan te pas komen; maar men kon het verwijt van corruptie niet als politiek argument gebruiken⁵⁹. Wie de eerlijkheid van de vigerende politiek betwistte, kon niet meer oprecht debatteren. Toespelingen op schandalen behoorden niet tot de ware politieke discussie⁶⁰. Op andere momenten achtte hij het onparlementair politieke handelingen niet uit politieke motieven maar uit persoonlijke ambitie te verklaren of prees hij juist een tegenstander omdat deze zich, ook in het levendigste debat, geheel had gehouden aan de 'habitudes parlementaires'⁶¹. Hier was de doctrinair aan het woord die zich een moment buiten het parlementaire spel opstelde, er commentaar op gaf en nu eens een schouderklopje, dan weer een reprimande uitdeelde. Er sprak zowel de doctrinaire preoccupatie met de parlementaire vormen uit als de overtuiging dat de doctrinair wist hoe het hoorde.

Guizots arbeid stond wat dit betrof in de traditie van de oudere doctrinair Royer-Collard die in de Kamer al 'schoolse uiteenzettingen van het parlementaire stelsel' had gegeven⁶². Bij Thorbecke die duidelijker zelf een traditie vestigde, vindt men nog meer opmerkingen over de parlementaire mores. Heel bewust trachtte hij het parlementaire debat te vormen naar zijn opvatting van politiek. Thorbecke verontschuldigde zich ervoor dat in zijn *Parlementaire redevoeringen* de strijd van hoor en wederhoor ontbrak omdat hij alleen zijn eigen redes uitgaf. 'Anders zou het ook meer, dan nu, in het oog vallen, hoe zich in de beraadslagingen over de ontwerpen, waarvan hier sprake is, onze parlementaire taal, onder eenige worsteling met den verhandel- en preekstijl, vooral met den balietoon, dialogisch uit de oude monologie heeft geformeerd'⁶³. Evenals Guizot was Thorbecke er zich dus van bewust dat het in het parlement vooral ging om de uitwisseling van gedachten, om de 'dialogue continu'. Vóór 1848 werd er in het parlement slecht gesproken⁶⁴, vaak eigenlijk helemaal niet gesproken, maar voorgelezen. 'Voorlezing' wees Thorbecke van de hand⁶⁵.

Thorbecke wilde de Kamer bijbrengen, dat men werkelijk diende te spreken en vooral welke voorwaarden daarbij in acht dienden te worden genomen. Daartoe gebruikte hij, veel meer nog dan Guizot, het bijvoeglijk naamwoord 'parlementair'. Om te beginnen was volgens Thorbecke evenals voor Guizot alles wat naar een persoonlijke aanval zweemde niet parlementair. Men mocht iemand niet van 'oneerlijkheid' beschuldigen of als persoon beoordelen of afwijzen⁶⁶. Alle discussie hield dan immers op. Om parlementair te kunnen zijn, moest men dan ook wel eens 'verbloemen' of zelfs 'veinzen'.

59 Guizot, *Histoire parlementaire*, V, 299 (1846); vgl. *Ibidem*, V, 388 (1847): 'au lieu de corruption, parlons de l'abus des influences. Voilà la vérité, voilà le vrai mot, le mot politique'.

60 *Ibidem*, II, 359(1835).

61 *Ibidem*, I, 255 (1831) en III, 236 (1839).

62 Kossmann, 'Doctrinair', 262.

63 Thorbecke, *Parlementaire redevoeringen*, II, ix-x.

64 Tamse, ed., *Memoires van een enfant terrible*, 103.

65 Thorbecke, *Onuitgegeven parlementaire redevoeringen*, V, 348 (1860).

66 Thorbecke, *Parlementaire redevoeringen*, II, 234 (1850) en 1862-1863,140 (1862); *Idem*, *Onuitgegeven parlementaire redevoeringen*, III, 381 (1853).

Men heeft bij voorbeeld te doen met een boosaardigen tegenstander; en men veinst tusschen valsch en oprecht geen verschil te ontwaren. Men ziet zich ter kwader trouw behandelen... maar men houdt zich, alsof men enkel eene eerlijke dwaling had te bestrijden.

En natuurlijk: 'Men spreekt, alsof men kon overtuigen, en weet dat men zich bevindt tegenover eene onherroepelijke partij'⁶⁷. Daarnaast konden woorden in het parlement ook een andere betekenis hebben dan in de dagelijkse omgang. Als men in het parlement een gebrek aan 'vertrouwen' in de regering kenbaar maakte, of de regering zelfs 'onoprechtheid' verweet, dan was dat geen belediging zoals in het normale verkeer, maar zei men niet meer dan: er is een groot verschil tussen de 'beginselen' die u zegt te belijden en uw concrete voorstellen, of: uw ideeën stroken niet met mijn politieke overtuiging en tot het tegendeel blijkt, wil ik u daarom niet steunen⁶⁸. Eigenlijk behoorde een parlementariër ook niet te 'vertrouwen': 'Hij die vertrouwt, roept niet tot verantwoording; en het Parlement is juist gehouden, verantwoording te vragen'. 'Vertrouwen is het wiegelied van hen, die willen slapen, en het Gouvernement laten begaan'⁶⁹.

Thorbecke benadrukte regelmatig het verschil tussen de discussie in het parlement en die in de krant. Het dagblad kon zich van alles permitteren zolang het de grenzen van het strafrecht niet overschreed, het parlement diende strengere maatstaven aan te leggen. Daarmee nam Thorbecke afstand tot de luidruchtigheid van de journalist en zei hij nogmaals dat voor doctrinaireren de parlementaire discussie van groter gewicht was dan de buitenparlementaire discussie in een dagblad. Het zou tot het begin van de buitenparlementaire partijpolitiek duren, voordat de status van dagblad en journalist zou stijgen. De dagbladen konden volgens Thorbecke 'de stem worden van de nationale rede' maar waren vaak slechts 'de weerklank van populaire hartstochten'⁷⁰. Natuurlijk beschikte Thorbecke over vele contacten in de districten en trok hij in verkiezingstijd aan vele touwtjes, maar voor hem ging het om het parlement en daar lag ook in de eerste plaats zijn machtsbasis. De bezadigde discussie in tijdschriften — die afstand bewaarde tegenover de waan van de dag — beschouwden Thorbecke en andere doctrinaireren daarbij wel als een belangrijk en gewaardeerd hulpmiddel⁷¹.

Groen van Prinsterer trachtte Thorbecke met zijn eigen wapen te bestrijden en verweet hem meer gouvernementeel dan parlementair te zijn⁷². Thorbecke meende echter dat de ware parlementaire discussie tot resultaten leidde, zich beperkte tot wat aan de orde was en abstracte of algemene bespiegeling vermeed. De Kamer was geen vrijblijvende *debating society*. Volgens hem was Groen dus voortdurend buiten de orde; hij sprak over beginselen en niet over de te behandelen concrete politiek. Hier maakte Thorbecke duidelijk waar voor een doctrinaire liberaal de grenzen van de politiek

67 Thorbecke, *Onuitgegeven parlementaire redevoeringen*, II, 46-47 (1851).

68 *Ibidem*, IV, 24(1854).

69 Ongedateerde aantekeningen in *Briefwisseling*, V, 538.

70 Thorbecke, *Onuitgegeven parlementaire redevoeringen*, V, 54 (1858).

71 Zie Aerts, *Letterheren*. In de praktijk onderhield Thorbecke overigens wel contact met dagbladen.

72 Thorbecke, *Onuitgegeven parlementaire redevoeringen*, III, 90 (1852); de discussie met Groen is overigens in vrijwel alle delen terug te vinden.

lagen. Men diende het feitelijk eens te zijn over wat 'parlementair' was; daarbinnen mocht men dan van mening verschillen. Dit betrof volgens Thorbecke de vorm van de politiek, maar die vorm bepaalde ook de inhoud. Groens thema's waren niet 'parlementair', net zo min als de verlangens van legitimisten of republikeinen dat in Frankrijk waren. Thorbecke meende overigens dat het liberale karakter van de belangrijkste politieke vorm, de grondwet, het gebruik ervan door conservatieven niet in de weg stond⁷³.

Doctrinair hadden niet alleen zeer uitgesproken opvattingen over parlementaire discussie, ze stelden er ook een merkwaardig groot vertrouwen in. Op dit punt spreekt de traditie van de Verlichting met haar ideaal dat uit de botsing van meningen de waarheid naar voren zal springen. De openbare sfeer die vrije discussie mogelijk maakt en stimuleert, was nog in ontwikkeling en daarom hoeft het ook niet te verbazen dat men zulke hoge verwachtingen had. Als maar eenmaal de verantwoordelijke burgers in de vrijplaats van het parlement, rationeel en volgens parlementaire zeden, met elkaar zouden overleggen, zou de soevereine rede vrij spel hebben! In deze visie bedreigde irrationaliteit meer het individu dan de groep. 'Een individu is voor overijling, hartstocht, partijdigheid ligt vatbaar'⁷⁴. Het vertrouwen in de groep boven het individu bleek ook uit Guizot's verdediging van de openbare parlementaire stemming. Guizot liet zich op dit punt niet overtuigen door Louis-Philippe, die betoogde dat tijdens de Revolutie het gevaar van groepsdwang en beïnvloeding overduidelijk gebleken was. De parlementariër legde volgens Guizot door openbare stemming openlijk verantwoording af en zou daarbij zijn eigenbelang wel moeten overwinnen⁷⁵. Dezelfde argumentatie werd in Engeland gebruikt om vast te houden aan 'open voting', niet-geheime verkiezingen voor het parlement⁷⁶. En Thorbecke merkte bij zijn kieswet op: 'Het Gouvernement heeft geoordeeld, dat men thans nog niet kan hebben eigenlijke kiesvergaderingen, die het kiesregt uitoefenen bij mondeling stemmen'⁷⁷. Thans nog niet: ook Thorbecke hield de mogelijkheid van niet-geheime verkiezingen open. Ook hij stelde de verantwoordingsplicht voorop en zag blijkbaar geen onoverkomelijke gevaren van beïnvloeding.

Doctrinaire politiek was, behalve bestuur, parlementaire politiek. Afstandelijke, zo niet ongenaakbare figuren als Thorbecke en Guizot zouden in de partijpolitiek van het einde van de negentiende eeuw geen grote rol hebben gespeeld. Als onderwijzer in de parlementaire zeden en als strijder met de parlementaire wapens waren zij in hun element. In Nederland na 1848 en in Frankrijk na 1830 kon niemand om het parlement heen, maar was nog niet duidelijk wat in de parlementaire politiek wel en niet mogelijk was. De doctrinaire leiders verkenden de grenzen van de parlementaire politiek. Met meer gezag dan wie ook legden zij uit wat parlementair was en wat niet. Het is een van de voornaamste verklaringen ervoor dat politici die niets van volksleiders hadden, toch de politiek konden domineren in een representatief politiek systeem.

73 Deze redenering: *Ibidem*, V, 432 (1861).

74 *Ibidem*, V, 301 (1860): de voordelen van een rechterscollege boven een enkele rechter.

75 Guizot, *Mémoires*, VIII, 92-93.

76 Parry, *Liberal government*, 142 en 233.

77 Thorbecke, *Parlementaire redevoeringen*, II, 108 (1850).

Thorbecke had daarbij niet alleen minder welsprekendheid nodig dan Guizot omdat hij voor een kleiner publiek optrad. Zijn positie als zodanig was ook gemakkelijker. Hij was de man van de grondwet die eigenlijke parlementaire politiek mogelijk maakte, Guizot maakte gebruik van de Charte die er al lag. De grondwet had in het Nederlandse politieke debat een grote betekenis en Thorbecke viel de rol toe van de afstandelijke leider-wetgever, een Lycurgus die het land de weg wees door het een goede wet te geven⁷⁸. Als de interpretatie van de grondwet in de Kamer ter sprake kwam, stond Thorbecke op en legde hij uit hoe de betreffende bepaling in het overleg van 1848 tot stand was gekomen. Toen een tegenstander suggereerde dat hij hier dan toch als partijganger en niet als onpartijdige voorlichter sprak, ontstak hij in grote woede. Hoe durfde men zijn integriteit in twijfel te trekken⁷⁹! Thorbecke werd zozeer met de grondwet vereenzelvigd dat het achteraf wel leek alsof er 'eensklaps een geweldig man, gepantserd en gespeerd uit de lucht is komen aanvliegen om het volk te verlossen' met 'een groot boek'⁸⁰. En de liberalen werden na 1848 geruime tijd zozeer de partij van de grondwet, dat men vergat dat er al voor het beheerste constitutionalisme van Thorbecke vormen van liberalisme hadden bestaan⁸¹.

BURGERS, HUIS EN HOF

In zeker opzicht maakt Thorbecke een moderner indruk dan Guizot. Beiden hadden zij geen grote economische belangstelling, maar Thorbecke werd politiek actief in een tijd waarin doctrinair liberalisme meer dan in 1830 verbonden was met een economisch standpunt. Na 1848 ging hij zich uitspreken voor economische vrijheid en verlaging van accijnzen. Zijn tegenstanders verweten hem daarbij dat hij slechts uit was op 'populariteit'. Thorbecke bestreed dat natuurlijk⁸², maar vermindering van accijnzen sprak inderdaad een publiek aan dat voorde liberalen van belang was. Toen de Engelse liberalen verlaging van invoerrechten op de politieke agenda zetten, confronteerden zij voor het eerst de kiezers met een zaak die directe financiële consequenties voor hen had⁸³; nu gebeurde dat in Nederland met de accijnzkwestie. Hier waren doctrinaire principes verre van academisch.

Wanneer later in de eeuw liberalen het verwijt werd gemaakt 'doctrinair' te zijn, gold dat vooral de staatsonthouding in de economie. Het economische was echter in het liberalisme aanvankelijk van secundaire betekenis. De doctrinaire liberalen hielden zich niet zozeer met de economie of de maatschappij bezig, maar met de vertegen-

78 Vgl. de opmerkingen over een dergelijke leidersfiguur in Jean Blondel, *Political leadership. Towards a general analysis* (Londen etc., 1987) 42 en zie ook Ron van Dooren, *Messengers from the promised land. An interactive theory of political charisma* (Leiden, 1994) 157.

79 Thorbecke, *Onuitgegeven parlementaire redevoeringen*, V, 209 (1859); iets van de woede is te verklaren uit de naam van de tegenstander, Thorbeckes *bête noire* Van Hall.

80 Van der Linden in *Onthulling*, 19.

81 Zoals onder anderen Stuurman, *Wacht op onze daden*, 133, betoogt.

82 Thorbecke, *Onuitgegeven parlementaire redevoeringen*, IV, 4 (1854).

83 Parry, *Liberal government*, 147.

woordiging en de formele staatsorganen⁸⁴. Guizot besteedde zelfs, als men afgaat op de acht delen van zijn *Mémoires*, aan geen enkele economische kwestie serieus aandacht. Hij verliet ook het parlement zodra financiën en economie aan de orde kwamen⁸⁵. De economische politiek strookte echter wel met het zelfbewust burgerlijke karakter van het doctrinaire liberalisme⁸⁶—dat participatie van individuele aristocraten overigens niet uitsloot. Guizot weigerde een adellijke titel en hij en Thorbecke moesten weinig hebben van het 'oppervlakkige' en 'gekunstelde' hofleven⁸⁷. Guizot had een grote hekel aan de hofmanieren en de daarbij horende intriges van een van zijn politieke tegenspelers, graaf de Molé. In vrijwel dezelfde bewoordingen waarin Thorbecke de 'parasitische politiek' van de handelsman Van Hall aan de kaak stelde, hekelde Guizot het gebrek aan substantie, systeem en principes van de 'hoveling' Molé⁸⁸. Zoals bekend betekende dit zowel voor hem als voor Thorbecke dat zij niet minder vormen, maar andere vormen wensten. Daartoe hoorden strenge integriteit, strikte scheiding tussen politiek en privé en vaak afgemeten en professoraal optreden. Tegelijkertijd waren beiden in de omgang met vrienden hartelijk en betekende hun huwelijk voor hen zeer veel. Beiden vonden hun geluk in de huiselijke sfeer.

Naast overeenkomsten waren er verschillen tussen Thorbecke en Guizot. Ze zeggen misschien iets over het verschil in klimaat tussen de landen waarin de twee politici leefden. Van Guizot is wel gezegd dat hij allereerst minister van buitenlandse zaken is geweest⁸⁹. Hij heeft dat ambt inderdaad jarenlang vervuld. In Nederland was de post van buitenlandse zaken veel minder prestigieus dan in Frankrijk waar in de stijl van de grote mogendheid buitenlandse politiek werd gevoerd. Guizot heeft zich afgekeerd van het hofleven, maar hij apprecieerde het mondaine leven in het diplomatieke verkeer. Hij was korte tijd ambassadeur in Engeland, deed zijn werk met inzet, maar genoot ook met volle teugen van de ontvangsten. Ondertussen onderhield hij als weduwnaar een liaison met de *grande dame* vorstin Lieven die hem introduceerde in het uitgebreide netwerk van haar kennissen. Er werd wel over gepraat, maar het kón. In de burgerlijke Nederlandse verhoudingen zou zoiets vrijwel ondenkbaar zijn geweest. Maar daar ontbrak dan ook grotendeels het mondaine leven van de diplomatie. Daar ontbrak ook de traditie van de koninklijke *mâîtresse* en *titre* die in het Frankrijk van het *Ancien Régime* een belangrijke factor was geweest in het politieke leven⁹⁰. Nederlanders

84 H. P. G. Quack, 'Staat en maatschappij' (1868) in: *Idem, Studiën op sociaal gebied* (Haarlem, s. a.) 1-24, verwijt dit onder andere de Franse doctrinairers.

85 Rosanvallon, *Le moment Guizot*, 268; Rémusat, geciteerd door André Jardin, 'La chute du régime de Juillet', in: Valensise, ed., *Guizot*, 208.

86 Zie bijvoorbeeld Dièz del Corral, *Doktrinärer Liberalismus*, 354.

87 Guizot in 1837, geciteerd door Anne Martin-Fugier, *La vie élégante ou la formation du Tout-Paris 1815-1848* (Parijs, 1990)81.

88 De Broglie, *Guizot*, 193,221, 223; vgl. Didz del Corral, *Doktrinärer Liberalismus*, 225.

89 Michel Richard, 'Introduction', in: François Guizot, *Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps*, édition abrégée (Parijs, 1971) xlviii.

90 Vgl. Caroline Hanken, *Gekust door de koning. Koninklijke mâîtresses aan het Franse hof in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam-Antwerpen, 1996).

konden daarin niet meer zien dan de verdorvenheid van een ten dode opgeschreven wereld⁹¹.

Guizot had weinig oog voor economie, maar des te meer voor diplomatiek verkeer. Hoewel hij evenmin als Thorbecke uit een familie van patriciërs of bestuurders afkomstig was, leefde hij uiteindelijk toch meer in de wereld van diplomatie en monarchie dan Thorbecke. Beiden keerden zich expliciet tegen het adagium 'le roi règne mais ne gouverne pas' omdat zij aan de kroon een zelfstandige plaats toekenden en bovendien vonden dat ministeriële verantwoordelijkheid een actieve koning niet uitsloot; zijn werk diende slechts door een minister gedekt te worden. In de praktijk werkte Guizot echter veel nauwer samen met de koning dan Thorbecke. Daarin speelde zijn ontwikkeling in conservatieve richting een rol, maar meer nog de persoon van de koning. Al gaf niet alleen Thorbecke maar ook Guizot aan de Belgische koning Leopold de voorkeur boven zijn eigen monarch⁹², het is toch overduidelijk dat met Louis-Philippe veel en met Willem III eigenlijk niets was aan te vangen. Dit laatste is voor het Nederlandse liberalisme geen nadeel geweest. Zoals uit Guizots loopbaan blijkt, lag het gevaar voor het regerende doctrinaire liberalisme niet in een te grote afstand tot de troon, maar in een te grote afstand tot het volk achter de kiezer.

CONCLUSIE

Omdat het Duitse en Franse doctrinarisme werd afgebroken terwijl het Nederlandse de basis van het politieke leven bleef, bleef de ster van Thorbecke helderder stralen dan die van Guizot of de Duitse doctrinair. Het Thorbeckeaanse liberalisme is tot in de jaren 1860 bovendien minder conservatief geweest dan doctrinair elders veelal waren — in Frankrijk waren er na 1830 overigens progressiever doctrinair dan Guizot, zoals Charles de Rémusat. In Nederland ontbrak tot in de jaren 1860 het radicaal-liberale alternatief dat elders vaak wel voorhanden was.

Doctrinaire liberalen hechtten veel waarde aan daadkrachtige regering en aan een duidelijke positie voor de vorst. Hij belichaamde de eenheid van de regering en de continuïteit van gezag en recht⁹³. Toch was de grootste doctrinair-liberale bijdrage aan de politieke geschiedenis de oefening in 'parlementair' gedrag en 'parlementaire' politiek. Hun gezag ontleenden doctrinair aan hun wetgevende capaciteiten, aan hun positie in het parlement en aan de autoriteit waarmee zij uitlegden wat in het parlement diende te gebeuren en hoe men zich er diende te gedragen. Hun wetgevende activiteit was niet in de laatste plaats gericht op verheldering van de verantwoordelijkheden in het politieke leven. Goed gedefinieerd kiesrecht, goed gedefinieerde bevoegdheden van lokale overheden binnen een nationaal systeem van wetgeving en goed gedefinieerde ministeriële verantwoordelijkheid vergrootten in hun ogen de legitimiteit van vertegenwoordiging en wetgeving.

91 Quack, 'Staat en maatschappij', 15.

92 Inleiding en enkele brieven in *Briefwisseling*, V; Guizot, *Mémoires*, V, 269 en VIII, 95.

93 Zie bijvoorbeeld D. Langewiesche in: Schieder, ed., *Liberalismus*, 348; Rosanvallon, *Le moment Guizot*, 211.

Op dit punt was er geen verschil tussen Engeland en het continent. In beide gevallen ging het om vrijheid door ordening of zelfs door centralisatie: wetgeving moest willekeur en wanorde overwinnen en op die manier de ware vrijheid mogelijk maken. Het verschil lag erin dat het Engelse liberalisme op een parlementaire traditie kon voortbouwen die elders niet bestond. De schepping van de juiste vormen — zowel in de zin van wetten als in de zin van het bijbehorende gedrag — vroeg op het continent om een bepaald type politicus. De doctrinaire leider was het tegendeel van een volksman. Hij blonk uit door een afstandelijkheid en een strengheid die zijn oordeel een aura van onaantastbaarheid verleenden. In de bekende woorden van een adept: "Thorbecke is zoo buitengemeen verstandig dat als hij mij iets verzekert dan moet ik gedwaald hebben en hij gelijk hebben"⁹⁴.

Men heeft Guizots politiek wel uit de Franse geschiedenis willen wegschrijven door haar tot een product van het on-Franse rigide calvinisme te verklaren⁹⁵. Het is inderdaad opvallend hoe groot de inbreng van het protestantisme in het Franse liberalisme — niet alleen het doctrinaire — is geweest. Hier gaat het vooral om iets anders. De calvinist Guizot behoorde evenals de lutheraan Thorbecke tot een minderheidsgroep. De positie van relatieve buitenstaander versterkte het doctrinaire karakter van hun politiek; hun poging tot objectivering en verzakelijking van de politiek had vanuit die positie meer kans van slagen dan vanuit het establishment dat gewend was de zaken soepel te regelen. En hoe men ook het formele of zelfs rigide optreden van Thorbecke of Guizot zou willen verklaren, het was in ieder geval van groot belang voor hun gezag en voor het (relatieve) succes van hun werk.

Dat doctrinaire liberalen veel waarde hechtten aan grondwettelijke regeling van de politiek, is niet onbekend. Hun eigenaardige politieke gedrag is veel minder systematisch onderzocht. Toch is dit van groot belang voor begrip van hun politieke positie. Omdat zij afkerig waren van revolutie en bovendien nauw contact met de kiezer vaak uit de weg gingen, waren zij afhankelijk van anderen om een crisissituatie te creëren waarin zij naar voren konden treden en hadden zij later vaak geen antwoord op buitenparlementaire agitatie. Engelse liberalen die verwant waren aan de doctrinaren, hadden geen antwoord op het populisme van Gladstone; de Nederlandse doctrinaren werden eerst verdreven door de Aprilbeweging van 1853 en stonden later vreemd tegenover de buitenparlementaire confessionele oppositie; Guizot was binnen drie dagen verdwenen in de revolutie van 1848. De doctrinaren werden als het ware in het centrum van de politiek geslingerd en verdwenen er soms weer even abrupt uit. Pas na een breuk in de politieke ontwikkeling konden zij aan de slag en zij moesten hopen dat de volgende breuk enige tijd op zich zou laten wachten. Ondertussen deden zij hun werk. Het moment waarop zij konden beginnen was natuurlijk niet volstrekt willekeurig. Er moesten voldoende geestverwante politici beschikbaar zijn en een draagvlak onder de burgerij. Tegelijkertijd is echter duidelijk dat er hoe dan ook een periode nodig was van gewinning aan een nieuw constitutioneel of parlementair bestel

94 Tamse, ed., *Memoires van een enfant terrible*, 109 (Ter Bruggen Hugenholtz).

95 Hiertegen: Rosanvallon, *Le moment Guizot*, 339.

en de daaraan verbonden politieke verhoudingen en dat het werk van de doctrinairers als onderwijzers in parlementaire politiek dan noodzakelijk was.

Voor Nederland betekent dit dat 1848 inderdaad — zoals Boogman heeft betoogd — geen natuurlijk gevolg van een voorafgaande ontwikkeling was. Tegelijk kwam de grondwetsherziening ook niet 'te vroeg' of men zou al moeten betogen dat zij hoe dan ook te vroeg zou zijn gekomen⁹⁶. De eigenlijke doctrinair-liberale politiek speelde zich af in het parlement en kon dus pas beginnen zodra de grondwet de politieke verhoudingen op orde had gebracht. Zoals elders had ook hier het begin van doctrinaire politiek iets abrupts en willekeurig, maar de oefening in wetgeving en parlementair gedrag had dat niet. Door zijn distantie en juridische consequentie droeg Thorbecke bij aan de afpaling en inrichting van een nieuwe politieke ruimte. Op gepast liberale wijze kon men elkaar daar nu de waarheid zeggen.

96 Zie J. C. Boogman, *Rondom 1848. De politieke ontwikkeling van Nederland 1840-1858* (Bussum, 1978) en de nuancering daarvan door N. C. F. van Sas, 'Van anti-kraten en burgerheren. Het Nederlandse liberalisme tussen beweging en behoud', *TvG*, CVII (1994) 59-60.

Orde in de chaos

THOMAS H. VON DER DUNK

Recensieartikel naar aanleiding van

Auke van der Woud, *Waarheid en karakter. Het debat over de bouwkunst 1840-1900* (Rotterdam: Nai uitgevers, 1997, 483 blz., f65,-, ISBN 90 5662 044 4).

Het is een kloek boek en het telt inclusief noten, bibliografie en registers bijna vijfhonderd pagina's. Het is zonder meer één van de meest wezenlijke werken die in de afgelopen jaren over de Nederlandse architectuur geschreven zijn. Men zal het niet licht kunnen negeren, ofschoon veel van Van der Wouds vakgenoten dat diep in hun hart misschien wel zouden willen, omdat zij zich na lezing zeer ongemakkelijk moeten voelen. De auteur tovert hen genadeloos de waarheid voor ogen en toont daarin zijn karakter. Van menige sinds lang vrij algemeen geaccepteerde en klakkeloos overgenomen vooronderstelling laat hij namelijk weinig heel. Hij wil laten zien hoezeer de geschiedschrijving van de bouwkunst in dit opzicht al een eeuw het slachtoffer is van de propaganda van een luidruchtige enkeling van honderd jaar terug. Het is zodoende een zeer subversief boek, en dat is goed.

Het boek is dan ook niet als gewoon boek over de stilistische ontwikkelingen in de Nederlandse architectuur van de vorige eeuw opgezet. Het houdt zich evenmin in de eerste plaats bezig met de bouw van de gebouwen uit die tijd zelf. Het thema wordt gevormd door het toenmalige *denken* over de bouwkunst, zoals dat zijn neerslag vond in artikelen, boeken en toespraken, waarvan de stroom rond 1840 in ons land eindelijk op gang kwam — en daarom begint Van der Wouds boek feitelijk eveneens pas rond 1840. Voor die tijd was er nauwelijks sprake van enige theoretische reflectie; de oprichting van de *Maatschappij tot bevordering der bouwkunst* door enige aannemers en ambachtslieden in 1842, die direct tot de uitgave van een regelmatig verschijnende periodiek overging, en de discussie rond de even later gereedgekomen Amsterdamse Beurs van Zocher markeren het begin. Dat dit begin ongeveer samenviel met het einde van de suprematie van de classicistische bouwstijl en van de autocratie op politiek gebied is geen toeval: beide schiepen de ruimte voor de pluriformiteit die voor het ontstaan van een dergelijke discussie noodzakelijk was, ofschoon het politieke aspect in het boek niet de aandacht krijgt die het verdient. Zoals hier over de hele linie de samenhang tussen artistieke en politieke 'machtsverschuivingen', anders dan de samenhang met de economische aspecten van het bouwbedrijf, te sterk onderbelicht blijft. Wat dat betreft lijdt ook Van der Wouds werk nog op sommige momenten aan het euvel dat zijn analyses sterk 'architectuur-immanent' zijn, een algemeen manco van het Nederlandse kunsthistorische bedrijf, dat zich nu recent zelfs in een eigen knusse onderzoeksschool van de overige cultuurhistorici hier te lande heeft geïsoleerd.

Bij lezing stoort dit overigens niet al te erg, want de lezer krijgt er veel voor terug. De schriftelijke bijdragen aan het negentiende-eeuwse architectuurdebat, die voor een belangrijk deel de kwestie van de juiste bouwstijl betreffen, zijn door Van der Woud nauwgezet op hun merites, hun diepgang, hun innerlijke consistentie en hun originaliteit getoetst. Dit levert een ont-hullend beeld op, en dit maakt zijn boek ook tot een onmisbaar boek.

Van der Woud heeft, zoals al in 1993 in zijn oratie aan de Vrije Universiteit, *Onuitputtelijke schoonheid*, duidelijk was geworden, een missie. Hij trekt ten strijde tegen de nog altijd sterk